

A társadalomföldrajzi tudományterület értékelése

A társadalomföldrajz ágazati közül az elmúlt 30 évben Magyarországon – követve a nemzetközi tendenciákat – elsősorban a népességföldrajzban, a településföldrajzban, a gazdaságföldrajzban, a politikai földrajzban, a turizmusföldrajzban és a kulturális földrajzban születtek jelentős eredmények. Az érintett területeken az adott időszakban az alábbi fontosabb nemzetközi kutatási irányokat lehet megfigyelni.

A **népességföldrajzban** az elmúlt évtizedek egyik fontos változása, hogy a korábban domináló leíró jellegű, az eseményeket és folyamatokat inkább csak regisztráló kutatások mellett egyre nagyobb teret nyertek az elemző, az okokat is kereső vizsgálatok. Az „oknyomozó” népességföldrajz megjelenésében jelentős szerepet játszott a módszertani megújulás, ami lehetővé tette a népességföldrajzi folyamatok árnyaltabb, sok esetben csoportspecifikus megközelítését. Új elemnek tekinthető, hogy a számítástechnikai háttér egyre inkább lehetővé teszi a nagy adatbázisok matematikai-statisztikai módszerekkel való kezelését, ami új mutatók kialakítását is lehetővé tette.

A **településföldrajz** területén a hagyományos településföldrajzi felfogáshoz képest, amely hosszú ideig a tanyáktól a nagyvárosokig bezárólag a településállomány teljes spektrumában gondolkodott, a nyugat-európai geográfiában a településföldrajz alapvetően „városföldrajz”-ként jelenik meg. Ezekben az országokban a nem városi jellegű településeket a nagyvárosok közötti urbanizált térségekben zajló folyamatok (agglomerálódás, hálózatosodás) részeseiként értelmezik. Magán a városföldrajzon belül is az elmúlt két-három évtizedben a globalizációhoz (pl. városverseny, policentrikus városrégiók), a globális tőkének a (nagy)városi terekre gyakorolt hatásaihoz (pl. városhanyatlás,-megújulás, peremváros, ún. edge-city képződés), a városi terek társadalmi átalakulásához (dzsentrifikáció, szegregáció, diverzifikáció stb.) kötődtek a főbb kutatási irányzatok.

A **gazdaságföldrajz** az elmúlt évtizedekben nemzetközi szinten is jelentős változáson ment át, a korábbi leíró jellegű, alapvetően a statisztikai adatokra támaszkodó klasszikus gazdaságföldrajz ma már a múlté. Ebben jelentős szerepe volt a gazdaságföldrajz saját belső átalakulásának, de a közgazdaságtudomány oldaláról érkező kihívásnak is, az ún. új gazdaságföldrajznak.

A **politikai földrajz** területén az egyik legjelentősebb új áramlatnak tekinthető a kritikai geopolitika jelentkezése, amelynek keretében kiemelt figyelmet kapott a kapcsolati terek vizsgálata, az identitás kérdések társítása a földrajzi képzetekhez, valamint bal- és jobboldali populizmus földrajza. Emellett figyelemre méltó eredmények születtek a határmenti kutatások (új és régi határok, határon átnyúló együttműködések, erődítések, „természetes” és mesterséges határok), a migrációs vizsgálatok (pl. új migrációs útvonalak kialakulása) és a közigazgatási földrajz – térszervezés (pl. a regionalizmus különböző formái) területén is. Speciálisan Közép-európai kutatási területnek tekinthető a Duna-régió és a Balkán-félsziget (pl. új etnikai konfliktusok kialakulása) vizsgálata is.

A **turizmusföldrajz** modern nemzetközi irányzatainak alapvető jellemzője, hogy problémaorientáltak, a rokon- és társtudományok képviselőivel való együttműködésekre

épülnek és módszertanukban is korszerűek. A nemzetközi turizmusföldrajzi közösség legmagasabb presztízsű folyóirata, a *Tourism Geographies* elnevezésében alkalmazott többes szám is arra utal, hogy az utazással és a turisztikai célterületekkel kapcsolatos kérdések tér- és időbeli sajátosságainak feltárása többféle kutatási irányt, megközelítési módot tesz lehetővé.

A **kulturális földrajzban** az elmúlt időszakban a társadalomelméleti kérdések térbeli megnyilvánulásai kerültek a vizsgálatok homlokterébe: humanizmus, strukturalizmus, a posztstrukturalizmus, posztmodernizmus, illetőleg a posztkolonializmus válhattak hívószavakká. A korábbi klasszikus megközelítések mellé olyan forró témakörök is bekerültek, mint a társadalmi egyenlőség, a megkülönböztetés, a fogyatékoság, a vallási, nyelvi és etnikai, a nemi, a faji, a szexualitást érintő, valamint az integráció és kirekesztés témakörei. A (magas) kultúrával összefüggésbe hozható tevékenységek és jelenségek (tárgyak, termékek, szolgáltatások, az infrastruktúra maga) társadalmi összetevőin túl gazdasági (kulturális később kreatív gazdaság) vonatkozásai is értékes eredményeket hoztak. Időközben a lépték is változott: a nagyszerkezeti vizsgálatok módszereit, eredményeit, modelljeit használva manapság inkább az együttélés kisebb léptékű terei, nagyvárosok, körzetek, negyedek kapták a nagyobb figyelmet.

A fentiekben vázolt területeken a hazai kutatók az elmúlt évtizedekben igen jelentős eredményeket értek el.

A **népességföldrajz** területén a két fő kutatási terület, a természetes népmozgalom és a migráció közül az utóbbi jutott nagyobb és izgalmasabb kutatási feladatokhoz. Ennek alapvető oka, hogy a rendszerváltozás nem jelentett korszakhatárt a születések és a halálozások alapvető paramétereiben, miközben a migráció mindhárom típusát illetően jelentős változások történtek. A nemzetközi vándorlás szemünk előtt zajló vizsgálataiból a hazai geográfusok is kivették a részüket. Így komoly vizsgálatok történtek a 2015-ben meginduló migránshullám jellemzőinek feltárásában, de a külföldön élő magyarok motivációinak és helyzetének jobb megismerése érdekében is. Az országhatáron átlépő vándormozgalom kiemelt térsége volt a Kárpát-medence, ahol a kulcstéma a trianoni Magyarország és az elszakított területek közötti migráció részletes vizsgálata, de voltak kutatások a magyar diaszpórával kapcsolatban is. A belföldi vándormozgalom vizsgálata állandó feladata a népességföldrajznak, így sikerült nyomon követni a területi és strukturális változásokat, a migrációs mintázat átalakulását és ennek népesedési következményeit. A cirkuláció vizsgálata elsősorban az ingázásra koncentrált, ennek jellemzőit a korábbiaknál jóval nagyobb mélységben sikerült feltárni, amiben jelentős szerepe volt a korábban nem használt mutatók alkalmazásának.

A népesség további jellemzőinek vizsgálata során kiemelkedő eredmények születtek a Kárpát-medence történelmileg változó etnikai képének feltárása terén. A trianoni Magyarország területére vonatkozóan új módszerek alkalmazásával árnyaltabb képet kaptunk nem csak az etnikai, hanem a vallási térszerkezet vonatkozásában is.

A **településföldrajz** a rendszerváltozás után gyökeres átalakuláson ment keresztül hazánkban, miközben a művelőinek száma (ideértve a témában fokozatot szerzett, vagy egyszerűen csak kutató-publikáló kollégákat) jól érezhetően növekedett. A kutatói és publikációs létszámnövekedés egyértelműen a „városföldrajz” reneszánszához volt köthető,

amelyben szerepet játszott nemcsak az ország gyorsuló urbanizációja, a városokhoz köthető problémák (pl. piaci lakásviszonyok, új vásárlási és szabadidős szokások, életmódváltozás, motorizáció) megjelenése, de az a tény is, hogy ezek a folyamatok egyre inkább voltak köthetők (összehasonlíthatók) a nyugati mainstream irodalomból megismert jelenségekhez. 1990 után ugyan fennmaradtak olyan klasszikus kutatási irányzatai a hazai településföldrajznak, mint a városok belső funkcionális morfológiai szerkezetének vizsgálata, a településtipológia, a városok körüli vonzaskörzetek kiterjedésének, vagy a hátrányos helyzetű térségek aprófalvainak elnéptelenedésének a mérése, de súlyuk csökkent, miközben számos új kutatási témakör jelent meg. Közülük első helyen említendő a szuburbanizáció vizsgálata, amely az 1990-es években elsőként Budapesten, majd az ezredfordulót követően már a vidéki városok körül is a legmarkánsabb hazai térfolyamatként jelentkezett, egészen a középvárosokig (kb. 50 ezer fő) bezárólag. Ezek a vizsgálatok feltárták a népesség és a gazdaság elővárosi kiáramlásának (szuburbanizáció) főbb okait, szabályszerűségeit, tér- és időbeli eltéréseit, az elővárosi övezetre gyakorolt társadalmi és környezeti hatásait.

Ugyancsak kiemelkedik a városok belső tereiben zajló szegregációs folyamatok vizsgálata, ezen belül a lecsúszó (gettósodó) és megújuló (dszentrifikálódó) városnegyedek okozta kihívások. A jövedelmek polarizálódásával a városi társadalmak belső szerkezete is átalakult, új lakásosztályok (életforma csoportok) jelentek meg, akik a városokon belül markánsan elkülönültek pl. lakóparkokban. Ugyancsak megindult a korábbi évtizedekben leromlott állapotú lakónegyedek megújulása (városrehabilitáció), ami új funkciók és a magas státuszú népesség megjelenését (dszentrifikáció) eredményezték az érintett negyedekben. Eközben a társadalmi peremhelyezettel jellemezhető csoportok alacsony színvonalú negyedekbe, ún. szegregátumokba tömörültek. A települések életjelenségeinek vizsgálata során emellett olyan új szempontok kerültek előtérbe, mint a környezeti igazságosság, a reziliencia, a városi nagyberuházások szerepe és a városi kormányzás hatékonyságának (Smart City) növelése.

A gazdaságföldrajz vonatkozásában az alábbi fontosabb eredményeket lehet kiemelni:

- A gazdaság térbeli folyamataira koncentrálnak a társadalmi-térbeli folyamatok mintázatán túl az azokat létrehozó mechanizmusokra, azok eltérő kontextusaira is irányulnak: a gazdasági szereplők (tőke, vállalatok, állam, munkavállalók, fogyasztók) stratégiára, akcióira, viszonyrendszereire, konfliktusaira, a gazdasághoz kötődő diskurzusokra, az intézményi keretek működésére stb.; a történelmi perspektíva részévé vált a gazdaságföldrajzi vizsgálódásnak, ami lehetővé teszi a térbeli folyamatok átfogó, kritikai értelmezését;
- A kutatások tematikája átalakult: nagyobb súllyal szerepel az elmélet, továbbá az oksági folyamatokra fókuszáló, felfedező vizsgálatok a lokálistól a globális léptékig. Mind több a gazdasági folyamatokat társadalmi-térbeli beágyazottságukban értelmező kutatás, amelyek az ágazati kutatások a tevékenységek sokkal szélesebb spektrumát és azok kapcsolatrendszerét vizsgálják, átlépve a hagyományos szektorális határokat. Ezzel a termelési-fogyasztási folyamatokat a maguk komplexitásában ragadják meg, és olyan átfogó kérdésekkel, folyamatokkal is foglalkoznak, mint a finanszírozás, a globális értéktermelési kapcsolatok, az átalakuló intézményrendszerek, a válságok, a fogyasztás,

az ingatlanpiaci folyamatok, a szolgáltató ágazatok bővülése, az egyenlőtlen fejlődés és a periferezáció, a kultúra és a gazdaság viszonya. Emellett a gazdaságföldrajzosokat továbbra is foglalkoztatja a magyarországi és európai gazdasági térfolyamatok dinamikája és hajtóerői, a szakpolitikai beavatkozások lehetséges területei és következményei.

- Erősödtek a kutatók más diszciplínákhoz (közgazdaságtan, szociológia, politikatudomány, környezettudomány, történettudomány) fűződő kapcsolatai (interdiszciplináris kutatási projektek, közös rendezvények);

A **politikai földrajz** területén kutatók több területen is figyelemre méltó eredményeket értek el:

- kritikai geopolitika: a kárpát-medencei határontúli területek és az anyaország kapcsolatai, Magyarország és Közép-Európa, Magyarország és a Balkán viszonya; a bal- és jobboldali populizmus földrajza (a Jobbik és az iszlám közötti kapcsolat), a keleti nyitás geopolitikai háttere
- határmenti vizsgálatok: az új és régi határok viszonyrendszere, a „vasfüggöny” lebontása, a magyar „kerítés” építése; a schengeni rendszer bevezetése és hatása a magyar határokra, határon átnyúló térségekre és a nemzetpolitikára;
- migrációs tanulmányok: migrációs útvonalak: a balkáni útvonalak; populizmus és migráció,
- közigazgatási földrajz és térszervezés: a hét magyar régió kutatása, regionalizmussal kapcsolatos vita, a NUTS-rendszer Magyarországon, a megyék változó szerepe, a járási rendszer Magyarországon, a szomszédos országok közigazgatási berendezkedése és a magyar kisebbség szállásterülete;
- Balkán-félsziget kutatása: államosodás földrajzi elemzése: Jugoszlávia dezintegrációja, a délszláv és albán szeparatizmusok földrajzi összefüggései, a Vajdaság tanulmányozása;

A **turizmusföldrajz** vonatkozásában a magyarországi kutatók egyrészt elméleti szinten is jelentős eredményeket értek el: számos, a nemzetközi turizmusföldrajzi nomenklatúrában használatos fogalom megalkotói, és ennek eredményeként a turisztikai milió, a turisztikai magterület vagy a turizmusökológia mára beépült a tudományos közgondolkodásba. Másrészt igen jelentős előrelépés történt a hazai turizmus földrajzi vonatkozásainak vizsgálatában: feltárássra kerültek az egyes magyarországi tájak természeti és társadalmi vonzerői, kidolgozták a turizmus társadalmi, gazdasági, politikai és környezeti hatásai kutatásának módszertanát, a térségi versenyképesség modellje alkalmazásra került a turizmus esetében is, valamint egész országra kiterjedő vizsgálat keretében tipizálták a hazai desztinációkat. Harmadrészt – igazodva a napjainkban egyre fontosabb szerepet játszó multidiszciplinaritáshoz – a turizmusföldrajz is szoros kapcsolatot alakított egyéb tudományágakkal (pl. kriminológia, néprajz, pszichológia, közgazdaságtan különböző ágai), amely révén erősödött a rendszerben gondolkodás eszméje. Negyedrészt – elismerve a tudományos eredményeket – a turizmusföldrajz egyre fontosabb szerepet játszik a gyakorlati

életben is: képviselői részt vesznek a különböző területi egységek idegenforgalmi koncepcióinak kidolgozásában, a sikeres desztináció-menedzsment feltételeinek megteremtésében.

A **kulturális földrajz** magyarországi kutatásaival kapcsolatban elmondható, hogy legkorszerűbb kulturális földrajzi felfogásnak megfeleltethető munkáival szinte mindegyik hazai műhelyben foglalkoznak, még akkor is, ha magukat éppen kritikai, etnikai, város-, gazdaság-, történeti vagy éppen vidékföldrajzoként definiálják. A legfontosabb megjelent munkának „A magyarság kulturális földrajza” könyvpár (1997, 2002) tekinthető, amely a kultúra, a kulturáltság és a kultúrafogyasztás mérhető elemeinek területi elemzésével és hatótényezőinek vizsgálatával foglalkozott. Emellett igen jelentős eredmények születtek a filmek és filmszínházak területiségével, az irodalmi alkotások, illetve a tér összefüggéseivel, a tehetség és eredményesség vetületeivel, az iskolarendszer hazai struktúrájával, a kulturális infrastruktúra rendszerével és az etnicitás problémáival kapcsolatban is. A kutatásoknak igen jelentős impulzust adott az Európa kulturális fővárosa (Pécs – 2010) cím, amellyel összefüggésben a kulturális gazdaság, az események és beruházások térformáló hatásai is elemzésre kerültek.

A társadalomföldrajz hazai műhelyei közül elsősorban a felsőoktatási intézményeket illetve a kutatóintézeteket lehet kiemelni.

Az előbbieket vonatkozásában általános sajátosságnak tekinthető, hogy a különböző ágazatokat művelők egy-egy – általában igen magas létszámú – tanszék keretében dolgoznak (Debreceni Egyetem – Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Eszterházy Károly Egyetem – Társadalomföldrajzi és területfejlesztési Tanszék, Miskolci Egyetem – Társadalomföldrajz Intézeti Tanszék, Szegedi Tudományegyetem – Gazdaságföldrajzi és Társadalomföldrajzi Tanszék). A fenti tény alól pozitív irányba jelent kivételt az Eötvös Lóránd Tudományegyetem és a Pécsi Tudományegyetem, ahol bizonyos mértékű ágazati differenciálódás alakult ki (ELTE: Társadalom- és gazdaságföldrajzi Tanszék, Regionális Tudományi Tanszék, PTE: Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszéke, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Turizmus Tanszék). Az ellenkező végletet jelenti a Nyíregyházi Egyetem és az ELTE-hez tartozó Savaria Egyetemi Központ, amelyekben már nincs külön szervezeti egysége a társadalomföldrajznak.

A hazai műhelyek közül a másik csoportot a kutatóintézetek jelentik, amelyek hosszú ideig a Magyar Tudományos Akadémia kereteiben belül működtek, míg napjainkban az Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat részét alkotják. A Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont egyik egységét alkotja a Földrajztudományi Intézet, amelyen belül három társadalomföldrajzi kutatócsoport is működik (Etnikai-, politikai földrajzi és migrációs kutatócsoport, Gazdaságföldrajzi és térségfejlesztési kutatócsoport, Urbanizációs és településkörnyezeti kutatócsoport). A Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontoz tartozik a regionális Kutatások Intézete, amelyen belül elsősorban az Alföldi Tudományos Osztály (Kecskemét és Békéscsaba) kutatásai kapcsolódnak a társadalomföldrajzhoz (pl. településföldrajz, gazdaságföldrajz).